

DOKUMENTUM

Sas Péter

KOLOZSVÁR-ÁBRÁZOLÁSOK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TÖRTÉNELMI KÉPCSARNOKÁNAK GYŰJTEMÉNYÉBEN

Kutatási programom¹ keretében tervezem összegyűjteni Kolozsvár valamennyi XVII. és XX. század közötti ábrázolását, és ezeket – levéltári kutatásokkal is kiegészítve – arra szeretném felhasználni, hogy nyomon kövessük a város egyes épületeinek és a város arculatának alakulásait, ezzel újabb adatokat nyerve Kolozsvár épületeinek történetéhez. Az eddigi mozaikszerűnél² reményeim szerint teljesebb és összefüggőbb kép válna kialakíthatóvá a város építészetének történetéről. Az alábbiakban a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának gyűjteményében őrzött Kolozsvár-ábrázolások közül nyolcat mutatok be.

A legkorábbi itt bemutatott Kolozsvár-ábrázolás *Gerard Bouttats rézkarca 1688-ból* (87. kép).³ A flamand metsző az antwerpeni születésű Jacob Peeters (1637–1695) rajza alapján dolgozott; a látkép a város észak – Kőmál, a mai Fellegvár – felőli nézetét örököltette meg.

Ha felidézzük Kolozsvár legkorábbi és legismertebb látképét, melyet Egidius (Aegidius) van der Rye (†1605) németalföldi festő alkotása nyomán karcolt rézbe Georgius Hoefnagel (Hufnagel; 1542–1600) élete utolsó éveiben⁴ akkor megállapíthatjuk, hogy ez komoly hatást gyakorolhatott Bouttats flamand rézmetszőre. Az azonos látószögből felvett látkép híven követi Hoefnagelét a város körvonalának és építészeti emlékeinek ábrázolásában. Szinte bizonyos, hogy Bouttats az 1617-ben megjelent metszet alapján és nyomán dolgozott, legfennebb kissé korrigálta azt. Az, hogy a helyszínen nem járt, kitűnik abból, hogy az időközben bekövetkezett építészeti változásokat egyáltalán nem jelöli.

A metszet a körülkerített, bástyákkal megerősített középkori várost⁵ ábrázolja, ahová a tornyos kapukon keresztül vezetett az út. Északnyugat felől álló tornyával a XIV–XV. században épült Szent Mihály templom magasodik, előtte az akkor még torony nélküli, későbbi ferences, egykoron a domonkos rendi templom és zárda épületesoportja. Helyén épült fel a XI. vagy a XII. században a város első temploma. A tatárjárás után is ide került a középkori város középkori temploma. A XV. század közepén kezdődött meg a templom gótikus átépítése és a zárdaépület felépítése. A reformáció hatására – 1556. március 15-én – innen is elűzték a szerzeteseket; a „fekete” barátokat. 1556 őszén Izabella királynő költözött ide udvartartásával; gyulafehérvári szállása elkészültéig – kilenc hónapig – lakott a zárda épületében. Az erdélyi országgyűlés az egész zárdát iskolának rendelte 1556-

ban. Az iskola pedig 1568 és 1693 között – tehát a metszet keletkezésének évében is – az unitáriusok kezén volt. A templomot a XVII. század elején a reformátusok kapták meg Báthori Gábortól. A zárda ebédlőterme (refektórium) pedig az iskola díszterméül szolgált, melyben színelőadásokat is tartottak.

A Szent Mihály templomtól jobbra emelkedő nagy nyeregtetős épület valószínűleg a már 1450–70 óta fennálló hajdani plébániasor lehetett.⁶ A szép gótikus lakóház,⁷ melyben Mátyás király született, a város egyik legérdekesebb épülete volt, hiszen Mátyás király itt-születése emlékére 1467. szeptember 28-án felmentette mindenféle adó és közteher viselése alól. 1740 táján került a város tulajdonába. A ma álló emlékház két vagy három épület összevonásából keletkezett. Mátyás király szülőháza a mai ház középső része. A két szélső épületrész fiatalabb reneszánsz építmény.⁸

Nem került el sorsát a XV. században épített középkori kapu sem, melyet az egyik leggazdagabb céh, a mészárosoké védelmezett, és ezért Mészárosok-bástyájának is nevezték. 1841-ben bontották le. Ez volt a legdíszesebb kaputorony. A többi kaputól eltérően, bejárata felett fogazott párkánydísz volt, a tetőzet alatt pedig kiugró körfolyosó. Feliratos tábláján ez volt olvasható: *HOSTIS AB INSIDIIS DOMINUS NISI PROTEGAT URBEM, EXCUBIAE HUMANAЕ PRAESIDIUMQUE NIHIL*. A bemutatott ábrázoláson a kapu még buzgón teljesítette hivatását, a ki-bejáró árusok és a földeken dolgozók biztonságát ügyelve. Ez volt Kolozsvár biztonságának fő kulcsa, a város fő őrhelye. Fehér pléhvél és ólommal fedett tornyában volt elhelyezve a város legnagyobb órája. Ezután állították be a Híd- és a Monostor-kapu óráit is. Itt alakítottak ki romantikus elhelyezésű lakást a város óramesterének és ide tűzték ki a város zászlaját is.⁹ Szinte a metszet középpontjában áll a Híd-kapu, mely a legfontosabb városkapuk egyike volt. A XV. században épült, védelmét a lakatosok céhére bízták és a korabeli feljegyzések megemlítik, hogy itt volt a város rézdobja, amivel a delet jelezték.¹⁰ A városfal északnyugati sarkán az ötvösök bástyáját fedezhetjük fel. A védelmét adó céhről elnevezett bástyát – melyet Aranymívesek tornyának és Puszkaporos bástyának is hívtak – 1858-ban bontották le. A városfal északi részén állt a XVI. századi Szappan utcai kis bástya, melyet 1873-ban tűzoltótoronnyá alakítottak, s az Olaszfokos bástya is, mely csipkézett, pártázott tornyáról kapta elnevezését. Az egykor a szappanos, a kupás, az üst- és a nemezgyártó céhektől védelmezett bástyát 1817-ben bontották le. A tőle nem messze fekvő 1603-ban épült Kerek-(kis)bástyát, melyet a kerekesek óvtak az ellenségtől, 1817-ben csak részben bontották le, egy részét a lutheránus egyház kérésére raktárrá alakítva meghagyták. A XV. századi Magyar-kapu, melyet a mészárosok céhe védelmezett, szintén 1817-ben jutott a többi erődítmény sorsára.¹¹

A XV. század elején épült Szabók-tornya, vagy újabb nevén Bethlen-bástya – amely a szabó céh által védelmezett sarokbástya volt – ezen a látképen még eredeti formáját mutatja, amely nem egyezik a délkeleti szögerőd jól ismert sziluettjével. Nem is egyezhet, hiszen 1627-ben villámcsapás következtében felrobbant. Ezután 1629-ben Bethlen Gábor építtette fel véglegesnek mondható, mai alakjában¹². Ez az egyik bizonyítéka annak, hogy Bouttats nem járt a helyszínen és nem is tájékozódott az időközben bekövetkezett változásokról.

Még szembetűnőbb az 1489 és 1516 között épített belvárosi református templomépület ábrázolása. A templom főhomlokzatán kereszt látható. Ennek hitelessége teljesen kizárható, hiszen a metszet megjelenésének évében a templom már negyvenhatodik esztendeje szolgál református istentiszteleteknek. Kolozsvár 1603-ban adta meg magát Székely Mózes ostromló hadainak. Az ezt követő zavaros napok rombolásának esett áldozatul a Farkas utcai templom és a zárda is. A sokáig gazdátlan, elhagyott és pusztuló épületet 1622-ben Bethlen Gábor a megsokasodott református közösségnek ajándékozta. A templomot 1638 és 1647 között kitarító, hosszas munkálkodással helyreállították. Ezt az újjávarázsolt, újraboltozott templomot kellett volna – immár kereszt nélkül – ábrázolnia a rézmetszetnek.¹³

A monumentális Szent Mihály templom ábrázolásába is „hiba” csúszott. A templomot részben takaró épületek közül kiemelkedő északnyugati homlokzati tornya jól látszik. A magas nyeregtetőn, a négy fiatornyon,¹⁴ az erkélyen és a napórán kívül¹⁵ felfedezhetjük rajta a keresztet is. A történelmi tények ismeretében megállapítható, hogy 1545-től Heltai Gáspár plébános hatására az egész egyházközség áttért a lutheránus vallásra. Ezt követően a templom százhetvenkét esztendőn keresztül a protestáns egyház istentiszteleteinek színhelye volt. Kivételt csak az 1603 és 1605 közötti két év jelentett, amikor Basta rendeletére a jezsuiták birtokába került. A tornyot díszítő keresztet a protestánsok nem távolították el – az egészen az 1655-ös nagy tűzvészig helyén maradt.¹⁶ Miután a lángok elemészítették, rézkakas került a helyére, mely egészen 1697-ig, a következő tűzvészig jelezte a templom hovartartozását. Az 1688-ban készült látképen tehát tulajdonképpen a kereszt helyett már ezt a kakast kellene látnunk.

Kolozsvár következő látképének (88. kép)¹⁷ alkotója a Nürnberg környékéről származó Simon János „réz- és pecsétmetsző”, a várost déli irányból, a feleki tető felől ábrázolta. Ez a rézmetszet fedezhető fel a lakatosok 1799-es céhlevelén. A Nürnberg melletti Eschenbach-ból a XVIII. század végén Kolozsvárra bevándorolt vésnök 1796-tól 1804-ig dolgozott Batthyány Ferenc nyomdájában.

Bouttats metszetének megjelenését követő több mint száz esztendő alatt a város épületei megváltoztak. Miután 1716-ban a Szent Mihály templomot a katolikusok visszafoglalták, hozzálították a tűzvészben lerombolódott torony újjáépítéséhez. Az érdemi munka azonban csak 1742-ben kezdődött el és két év alatt be is fejeződött. A felépült tornyot hatalmas barokk toronysisak koronázta. Ezt örökölték meg az asztalosok 1759-es céhlevelén.¹⁸ A torony azonban nem volt hosszú életű, mert 1763-ban egy villámcsapás és a földrengés annyira megrongálta, hogy le kellett bontani. Az újabb torony megépültére egészen 1859-ig kellett várni.¹⁹ Ezért nem szerepel Simon metszetén a templom tornyának sziluettje. Viszont a templom szentélyének tetőzetén – ahol a Hoefnagel- illetve a Bouttats-féle metszet még hegyes fedelű huszártornyot jelez – megjelenik a lélekharang hagymasisakos tornyocskája.²⁰ A nagytorony barokk fedélszékének kialakításakor nyerhette el ezt a formáját. A Farkas utcai református templom oromzata felett is megjelenik egy kis huszártorony.

A város barokk épületei közül Simon metszetén jól látszik a jezsuiták 1718 és 1724 között épített temploma. Ez volt Kolozsvár első barokk épülete és Erdély első barokk temploma²¹. A rézmetszet megjelenésének idején azonban már nem a

jezsuiták miséztek benne, hiszen a rendet 1773-ban feloszlatta XIV. Kelemen pápa, így került templomuk Mária Terézia jóvoltából a piaristák kezére.

A ferencesek 1725-ben visszavett romos templomukat 1728-ban kezdték el újjáépíteni és az építkezést 1745-ben végezték be. Ekkor szentelte fel a templomot Klobusitzky Ferenc püspök a homlokzata elé felhúzott karcsú, hagymakupolás barokk toronnyal együtt. Ugyancsak felfedezhetjük a Bánffy-palota mestere, Johann Eberhard Blaumann tervei alapján 1780 és 1784 között épült minorita templomot. A minoritákat a többi katolikus szerzetesrendhez hasonlóan elűzte a reformáció, csak 1724 után kaptak engedélyt a visszatelepedésre. 1778-ban elkezdett templomuk tervezőjét és építőjét nem ismerjük. Csak azt tudjuk biztosan, hogy a rosszul alapozott torony 1779-ben összeomlott. Ezek után építettek új homlokzatot és tornyot.

Láthatjuk a metszeten az Ugrai László műveként ismert, 1792 és 1796 között felépített unitárius istenházát is. Az unitáriusoknak 1716-ban el kellett hagyniuk a főtéri templomot. Csak 1791-ben kerültek abba a helyzetbe, hogy megfelelő templomot építhessenek maguknak. A következő évben megkezdett építkezés Türk Antal kőművespallér terveit használta fel. A felépült templomot 1796. december 14-én szentelte fel Lázár István püspök. Mivel az építkezésre szánt pénz elfogyott, a templom tornyát nem tudták a terveknek megfelelően befejezni. Az ideiglenes sátortető helyére csak 1908-ban kerülhetett fel a Pákei Lajos-tervezte barokkos hagymakupola.²²

A metszet igazi becsét az adja, hogy Kolozsvárnak az 1798. augusztus 31-ei tűzvész előtti állapotát örökítette meg.²³ A korabeli városi jegyzőkönyv²⁴ így ír a tragikus eseményről: „1 óra tájban gondviseletlenség miatt [a] belső szintuczában Turi Mihály nyugalmazott katonatiszt szállásán tűz támadt s az erős szél felette nagy mértékben segítvén, oly hirtelen harapózott és pusztított, hogy d.u. 4 órára szintuczának déli sorát, a Rhédei-házig egészen, középutcza piac sorát a minoriták templomáig, egész Torda- farkas-, és királyutczát a piaristák templomával, akadémiajokkal és a kir. kormánysházák hivatal helyével, a farkas-utczai ev. reform. templomot, főtanodát, haranglábot, nemkülönben kül-farkasutczának is kis részecskéjét hamuvá és porrá tette.” A tüzeset tanulságait levonva olyan királyi rendelet született,²⁵ mely megparancsolta a kolozsváriaknak, hogy „az elégett házaikat szilárd anyagból s a lehetőségig cseréppel földve építsék.”

A *harmadik kép* a XIX. század ötvenes éveiben készült. A vízfestmény,²⁶ mely a déli oldalon emelkedő feleki tetőről mutatja be a várost, Ludwig Rohbock alkotása. Mint ismeretes, ő készített acélmetszeteket a Hunfalvy Jánossal közösen megjelentetett *Magyarország és Erdély eredeti képekben* című könyvükhöz.²⁷ Mivel az akvarell és a metszet városábrázolása a legapróbb részletekig megegyezik, kézenfekvő a feltételezés, hogy Rohbock ezt a vízfestményt a metszet előtanulmányának készítette. Feltételezhető továbbá, hogy több Kolozsvárt ábrázoló metszete elkészítése előtt a témáról hasonló módon akvarellt festett (89. kép).²⁸ Ezen a képen a város új arcát mutatja. Majdnem teljesen eltűntek a középkori hangulatot idéző városfalak, bástyák és erődítések.

Rögtön magára vonja a szemlélő figyelmét a város legnagyobb klasszicista épülete, a középkori városfal előtti részen épült kéttornyú református templom.²⁹

Terveit Winkler György kolozsvári építőmester készítette a debreceni Nagytemplom tervei alapján. Alapkövét 1829. október 3-án tették le, Bodola János püspök és gróf Rhédey Ádám főprotektor jelenlétében. Miután Winkler 1836-ban meghalt, az építkezést rövid ideig Schilling János geometra folytatta. Valószínűleg már 1839-től Kagerbauer Antal, az egyik leghíresebb kolozsvári építőmester vette át az építkezés irányítását. Eltérve Winkler tervétől, a homlokzatot a tornyokkal saját elképzelése alapján építette meg. A felépült templom felszentelését 1851. október 12-én tartották meg.

A templomtól jobbra látható hosszúkás épület a volt Szent György-laktanya, 1835 és 1837 között épült Goró Lajos mérnökkari százados tervei alapján.³⁰ Építője Winkler György, majd halála után Kagerbauer Antal volt. A kétemeletes, középrizalitja fölött háromszögű oromzattal ellátott klasszicista épület 540 katonának és hat tisztnek adott szállást. Az építkezés a városi polgárság teljes körű egyetértésével zajlott, hiszen a laktanya megépítése vetett véget a lakosság kényszer-beszállásolásokkal való közel százötven esztendőszaklatásának.

A laktanyától jobbra, a kép legszélén látható a szentpéteri templom. Annak idején, 1565-ben az ellenségtől való félelem miatt, a város biztonsága érdekében, az ispotályos templommal együtt le akarták rombolni. A közgyűlési határozatot akkor nem hajtották végre. A múlt század közepén azonban könyörtelenül lebontották a középkori templomot. Csupán a hajó alatti részét őrizték meg altemplomként. Ezen emelt Kagerbauer Antal egyhajós, neogótikus templomot 1844 és 1846 között, Kedves István kolozsvári plébános és a szomszédos aggház támogatásával.³¹ Főbejárata felett a francia katedrálisokra emlékeztető, négyzetbe szerkesztett terjedelmes körablak van. Felszentelésére azonban csak 1848. június 29-én került sor.

Az akvarell bal oldalán látható főtéri templomábrázolás tanúsága szerint ekorra sikerült felépíteni a Szent Mihály templom tornyát³². A XIX. század elején indult toronyépítő-mozgalom hathatós közreműködésével 1837. március 19-én hozzáfoghattak a torony emeléséhez. Kőfalait 1858. szeptember 18-ára, lefedését pedig 1859-ben készítették el. A neogót templomtorony megvalósításában Kedves István apát-plébánosé a legnagyobb érdem, építője a Schwalbachból beszármazott Konrád Hammer építő- és kőfaragómester volt. A tetején lévő keresztet Kirmayer Károly ácspllér készítette.

A látképen Rohbock megörökítette az 1805-ben elkészült új kolozsvári „csillagdat” is. Az első kolozsvári csillagvizsgáló az 1789. augusztus 31-i tűzvészben elpusztult, benne azokkal a régi és új eszközökkel, amelyeket Pállya István piarista rektor szerzett Bécsből a természettani szertár és csillagvizsgáló gyarapítására.³³ Az új csillagvizsgálóról annyit tudunk, hogy díszes épület volt és hogy Mártonffy József, az erdélyi iskolák főfelügyelője gúla alakú, puha fából ácsolt tetőzettel látta el.³⁴ Pontos helyét így határozták meg: „E torony [...] az országgyűlési terembe feljáró déli oldalhoz ragasztva 1798–1805 között épült.”³⁵ Mártonffy József püspökként sem feledkezett meg a csillagvizsgálóról, saját költségére felszereléssel látta el és teljes hagyatéka tized részének örökösévé tette.³⁶

A Szent Mihály templomtól jobbra látható a lutheránus templom. A saroktelket 1803-ban vásárolták meg a református egyháztól a szász lutheránusok. A lutherá-

nusok szervező lelkésze, Martin Liedemann, előteremtette a templomépítéshez szükséges pénzt. 1816. május 29-én tették le az alapkövet. Winkler György tervei alapján 1829 novemberére készült el. Ettől jobbra áll az unitáriusok temploma, melyet a képen a tervezettől eltérő, ideiglenes sátortető fed.

A Farkas utcai református templom mellett látszik a református kollégium. Az első iskola itt még 1651-ben épült, Augustino Serena olasz mester³⁷ tervei szerint. Ez az idők során megannyi pusztításon és változáson ment keresztül. Az új igényeket kielégítő nagyobb épület emelését már 1781-ben elkezdték, de az 1789-es tűzvész megakasztotta a munkálatokat. Végül Leder József építőmester tervei szerint 1799-ben indult meg a ma is álló barokk épület felépítése, s a munka java része 1801 és 1804 között be is fejeződött. Homlokzatának 1801-es elkészültét a kapu feletti tábla is bizonyítja.

Hunfalvy János a Rohbock látképeit kísérő szövegben így jellemezte Kolozsvárt: „Középpontját a négyszegletű, terjedelmes nagy piacz képezi, mellynek közepén a főtemplom áll, s mellynek négy szegletén az utcák egész szabályossággal sugároznak ki. Köröskörül szép nagy épületek emelkednek, mellyek a tisztos főtemplommal együtt szép látványt nyujtanának, ha az Erdélyben uralkodó rossz szokás szerint a templom nem volna árusboltokkal s más kisebb nagyobb épületekkel körülépítve, mellyek alsó részét egészen eltakarják.”³⁸

A negyedik bemutatott ábrázolás: Cserna Károly (1867–1944) lavírozott tusrajza³⁹ (90. kép) 1898-ban készült és már a templom „kiszabadítására” indított mozgalom eredményét mutatja. A templom oldalhomlokzataihoz simuló épületek elbontására és a főtér rendezésére – Schütz János nyugalmazott rendőrfelügyelő kezdeményezésére⁴⁰ – Kővári László, a jeles történész vezetésével bizottság alakult 1859-ben. A lebontandó épületek birtokosainak kártalanítása hosszú éveken át húzódtott. Mivel közadakozásból nem gyűlt össze elegendő pénz, az egyház elhatározta, hogy lebontja a régi épületeket és neogót bérházakat építtet a templom négy sarka köré. A régi házak bontása után azonban – a közvélemény nyomására⁴¹ – elálltak az új épületek tervének kivitelezésétől.

Cserna tusrajzán a templom környezete szépen parkosított, alacsony, gótizáló vasrács veszi körül.⁴² A Pákei Lajos tervezte 85 cm-es öntöttvas kerítés Simonffy István műhelyében készült. A templom nyugati kapuja előtt diadalkapu áll, mely a templomot övező egykori temető bejáratául is szolgált, amelyet az 1738–1744-es pestis megszűntének emlékére állíttatott fel Bíró János kolozsvári plébános Johannes König bajor szobrással 1747-ben.⁴³ A rajz az utolsó pillanatban örökítette meg a kaput eredeti helyén, hiszen a „stílusegység és a térhatás jobb érvényesülésének” jelszavával a diadalkaput még 1898-ban áthelyezték a szentpéteri templom elé.

Ekkorra megvalósult a városi tanácsnak az a határozata, amely szerint a főteret dísztérré alakítják. A házak mentén aszfaltos járda készült öt méter szélességben, a tizenkét méter széles szekérutat gránitkövel, a piacteret pedig kavicssal borították. A képen jól látható, hogy a templomtorony alsó szintjén átboltzott szabad átjáró van. Ezt csak a XX. század elején alakíttatta kápolnává Hirschler József apát-plébános.⁴⁴

Ötödik képünk kevéssé ismert mester, a cseh származású Melka Vince (1834–1911)⁴⁵ ceruza és akvarell alkotása⁴⁶. Vélhetően az 1860–70 közötti idő-

szakban készült. Melka, Teleki Sámuel és Jósika Sámuel hívására költözött Magyarországra és 1870-ben Kolozsvárra. Az ábrázoláson a központi hely a Magyar-kapunak jutott (91. kép). A XV. században épült kapuk, bástyák és városfalak jelentős részét – mint láttuk – 1817-ben bontották le. Nem így a város egyik legrégebbi kaputornyát, a Magyar-kaput, mely a tusrajz készítésének idején még állt. A megnövekedett forgalomra hivatkozva aztán 1872-ben ezt is lebontották. A kapu mögött az 1851-ben felszentelt kéttornyú, helybeli szóhasználatlaltal “kétágú” református templomot látjuk.

A kapun belül bal oldalon kis barokk ház áll, ablakain kosaras vasráccsal. A kaputól balra eső részen 1789-ben Andrásosfzki János harangöntőnek adtak telket műhely építésére. Az itt felépült műhelyben készült a város „vízlövő masinája” és egyéb tűzoltó felszerelései. Ebben a műhelyben öntött a mester fiaival, Jánossal és Efráimmal a Szent Mihály templom harangjai közül hármat – ezeket azonban az első világháború alatt beolvasztották.⁴⁷ Készített harangokat az evangélikus, a minorita, az unitárius, a jezsuita és a Magyar-utcai református templom számára is.⁴⁸ Az, hogy a szász harangöntő központok mellé Kolozsvár is felsorakozott, az Andrásosfzki családnak volt köszönhető.⁴⁹

A kapun kívül jobbra eső telken emelkedő emeletes sarokház építésére 1794-ben Fritsi Fekete Ferenc színigazgató kapott engedélyt. Nagy valószínűséggel ezzel az épülettel azonosítható az 1840-es években báró Bánffy János Magyar-kapu előtti háza, s itt, vagy az ennek helyére épített épületben lehetett az 1860-as években a csendőrlaktanya.⁵⁰ Az emeletes házat 1886-ban Gál Simonné Szabó Erzsébet vásárolta meg, majd pedig Magyar Korona néven szállodát és éttermet üzemeltetett benne (melyet a helybeliek tulajdonosáról csak Gál Siminek neveztek).⁵¹

Hatodik ábrázolásunkon, mely az előbbihez hasonlóan szintén Melka Vince ceruzával és krétával készült munkája,⁵² a XIX. századi Kolozsvár egyik utcácskája látható (92. kép). „A Nagypiac északi során tovább haladva a Szappany-város következik, amelyet a Hosszúszappany, Kurtaszappany, Görbeszappany, Kőfaliszappany utca és a hozzájuk tartozó két szoros (sikátor) alkotott.”⁵³ A kép középső részén középkori városfalrészektől övezetten látható a Szappan(y)-utcai bástya, amelyik a Kurta-Szappan(y) elején állt. Az utca ugyanis az itt letelepedett szappanfőző iparosokról kapta nevét.⁵⁴ Az 1574-ben épült kisebb városkaput a takács céh védelmezte, ezért Takácsok-bástyájaként is emlegették. Nem volt különösebben jelentős védelmi szerepe, a bekerített belváros északi falvonalának kisebb, kétemeletes tornya volt. A rajz 1871-ben készült, s így a tornyot még eredeti formájában láthatjuk – 1873-ban ugyanis tűzoltótornyóvá (tűzörtornyóvá) alakították át Tompa János városi főmérnök tervei szerint.⁵⁵ Északi oldalán, a lőrés mellett, feliratos tábla volt befalazva, *FORTIOR EST QUI SE QUAM QUI FORTISSIMA VINCIT MOENIA NEC VIRTUS ALTIUS IRE POTEST* felirattal. A bástyát Kiskapunak is hívták⁵⁶, s ez volt a kijárója a város kétvízközi és hídelvei legelőkre járó csordáinak. Az előtte lévő karfával ellátott keskeny fapalló vezetett a „pásztorok kalyibája” felé.

A *hetedik képen*, mely szintén Kolozsvár egyik utcáját ábrázolja, már a modern, századfordulós nagyváros jelenik meg. Dörre Tivadar (1858–1932) lavíro-

zott tusrajza⁵⁷ (93. kép) jó érzékkel mutatja be azt a mozgalmas életet, amely az 1900-as években Kolozsvárt is jellemezte. A régi nevén Bel-Monostor, később Unió utca elnevezése összefügg azzal az épülettel, mely a rajz jobb oldalán látható, tetején négyzetes óratoronnyal. A középtengely felett a tető vonalát óratoronnyal megtörni – Leder József kolozsvári építőmester jellegzetes megoldása volt.⁵⁸ Ebben az épületben mondták ki 1848. május 28-án Erdély egyesítését Magyarországgal. A történelmi esemény hatására „egy a népből indítványozá, s a tömeg határozattá emelé, hogy ... a Monostor utcát, mint ahol az Unió kimondott, Unió-utcának” nevezzék.⁵⁹ A kétemeletes ház egykor Fejér Ló néven a város legnagyobb vendégfogadója volt. Három reneszánsz és gótikus stílusú középkori épület egyetlen barokk épületté való átalakításakor kapta mai formáját a XVIII. században. Az épületen minden komolyabb kolozsvári pallér dolgozott, ezért nem tudhatjuk, hogy homlokzatának mai formáját melyik mester tevékenysége alakította ki. Egy időben az itt állomásozó katonák gyermekeinek nevelőházául szolgált. Miután 1796-ban a város visszakapta, alkalom nyílt az átalakításra; „az idő szükségének megfelelő csinosabb vendéglőt s téli vigadó helyet”⁶⁰ építettek ki. Ettől kezdve nevezték Vigadónak, franciásan Redout-nak. Kapuja egyike volt Kolozsvár legszebb empire kapuinak.⁶¹ Nemcsak könnyed szórakozások, bálok, bázárok, táncvigalmak zajlottak itt, amiért Bálháznak is hívták, de az épület politikai események színhelye is volt. 1841-től itt tartották az erdélyi országgyűléseket. Itt rendezték meg 1859-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület alakuló közgyűlését és ez volt a helyszíne 1894-ben a Memorandum-pernek. Az épület négyszögletes, bádofedélű tornyának órájához s annak harangjához legenda kapcsolódik: a közhit szerint hajdanában a Szent Mihály templom lélekharangja volt; ütéseivel jelezte a sok áldozat, többek között Báthory Zsigmond áldozatainak emlékét.⁶² Az újabb kutatások kiderítették, hogy az óra valóban máshonnan származik, eredetileg a Monostori-kapu órája volt.⁶³

Ez az utca a belváros egyik legrégebbi és legelőkelőbb része volt. Itt építettek klasszicista palotát gróf Teleki Sándor szülei, Teleki János és Mikes Erzsébet. Szintén itt építkezett gróf Mikes János, az 1848-as kolozsvári nemzetőrség parancsnoka és Deák Ferenc barátja, valamint John Paget orvos és felesége, Wesselényi Polixéna. Mikes palotáját tartották a korszak legszebb kolozsvári házának. Az a tréfa járta, hogy a gróf a szép házat szalmával fedette. Ez annyiban megfelelt a valóságnak, hogy a cserepező mestert Szalmának hívták.

A „Redut” közelében állt hajdan a „Lengyel Ecclesia háza”. A vallásuk miatt Lengyelországból elűzött unitáriusok 1660-ban Kolozsvárt kaptak letelepedési engedélyt. Amikor 1784-ben a lengyel eklézsia és a magyar unitárius egyház egyesült, ezt az imaházat cserélték el egy Belső-Magyar utcai papi házra.

A képen feltűnik a gőzmozdonnyal vontatott közúti vasút is, a *trámváj*, melyet a kolozsváriak csak „ájváj”-nak becéztek. 10 km hosszú vonalon közlekedett, s a Főtér érintésével kötötte össze a pályaudvart a Monostorral a Sörgyár végállomásig és a Magyar utcával a Dohánygyár végállomásig. Az 1892-ben indított közlekedési alkalmatosságot nehézkes volta és balesetveszélyessége miatt 1902-ben felszámolták. A gőzmasina utolsó útja alkalmával teherfuvarozást végzett: a Főtéren felállítandó Mátyás-szobor darabjait szállították vele.

A városi közvilágítás emléke a képen látható szép utcai lámpatest. A közvilágítás ebben az időben, 1871 óta, világítógázzal működött.⁶⁴

A *nyolcadik képen* (94. kép) ismét a századfordulós, modern, nagyvárosi Kolozsvár jelenik meg. A Széchenyi tér szegletén lévő vashídon keresztül lehetett a leggyorsabban eljutni a város középpontjából, a Főtérrel a vasútállomásig. Dörre Tivadar lavírozott tusrája (1900)⁶⁵ ezt a vashidat és a Főtérről vezető Wesselényi Miklós utcát örökítette meg. A vashíd négy sarkán egy-egy nagyvárosi jellegű bérházat építettek.

A vashídon feltűnik a gőzmozdony keskeny nyomtávú sínpárja. A híd jobb oldalán áll a Babos-palota, melyet valószínűleg Babos Sándor építtetett. A híd jobb oldalán álló épületről már többet tudunk: 1893-ban építtette a szép neogótikus tömböt Széky Miklós, a neves gyógyszerész, egyetemi magántanár; az épület róla kapta a Széky-palota elnevezést.

A Széchenyi-tér sarkánál ér véget a Wesselényi Miklós utca, melyet még 1897-ben is Híd-utcának hívtak.⁶⁶ Erről kapta elnevezését a XV. században már itt álló Híd-kapu. A Malom-árkon átvezető kőhíd előtt álló városkijárat egyike volt a legfontosabb kapuknak. Amikor kiépült a kolozsvári vasútvonal és megépült a vasútállomás, akkor kellett a városi tanácsnak eldöntenie mi is legyen a kaputoronnyal. A forgalmas utcát lezáró és a modern fejlődést akadályozó erődítményt végül lebontották. Ezáltal szabaddá vált az állomáshoz vezető főút.

A forgalmas, soküzletes utca elején az evangélikus templom toronysisakja látszik, közepén volt a Pannónia szálloda, mely a város nagyobb szállodái közé tartozott, s itt működött a tulajdonosáról; Feszli Józsefről elnevezett étterem is.⁶⁷ Az egykori Híd-kapu közelében 1891 és 1898 között épült meg a posta új épülete, amikor a modernizációval a postaforgalom növekedése is olyan méreteket öltött, hogy a levél- és csomagforgalom lebonyolításához, valamint a távirat-kezeléshez szűknek bizonyultak a korábbi, többször költöztetett posta-helyiségek.⁶⁸

JEGYZETEK

1 *Kolozsvár belvárosának építészettörténete (XVII–XX. század)* című, T.19826 számú OTKA-program.

2 A város történetéről és építészettörténetéről szóló műveket; Jakab Elek, Kővári László, Kelemen Lajos, Szabó T. Attila, Balogh Jolán, Herepei János, Bíró Vencel, Entz Géza, Grandpierre Edit, Makkai László, Jakó Zsigmond, Kiss András, Murádin Jenő, B. Nagy Margit, Gaál György, Pillich László, Miklósi Sikes Csaba, Sipos Gábor, Mircea Ţoca és mások könyveit és közleményeit az alábbiakban csak részben hivatkozunk.

3 MNM TKCs ltsz.: T.2311. Mérete: 12x25 cm.

4 Balogh Jolán véleménye szerint a metszet 1600–1602 között készült: Balogh J.: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század.*

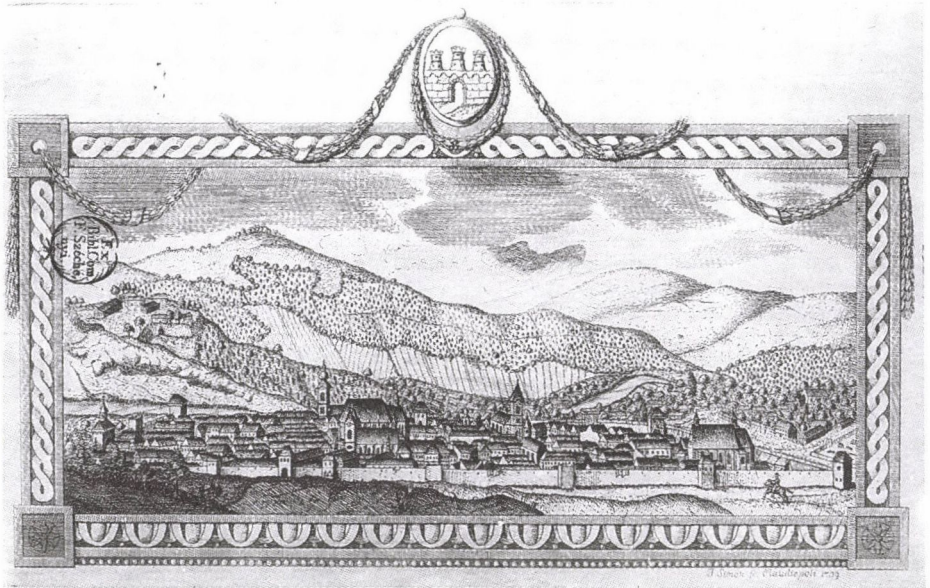
Budapest 1985. 110.; Kelemen Lajos álláspontja szerint „A rajzot nagy valószínűséggel a XVI. század legvégén, vagy a XVII. század legelején készíthette [...]” (Kelemen L.: *Művészettörténeti tanulmányok.* Sajtó alá rendezte: B. Nagy Margit. Bukarest 1984. 115.). Ugyanebben az időszakban határozta meg a kép keletkezésének időpontját Herepei J.: *A Házsongárdi temető régi sírkövei.* Sajtó alá rendezte: Balassa Iván, Herner János, Keszérű Bálint. Budapest 1988. 13. Bunta Magdolna, Friedrich Bachman megállapítására hívja fel a figyelmet, aki szerint a látékpet a Braun-Hogenberg kiadónál megjelent *Civitas Orbis Terrarum*, 1600 előtt kiadott harmadik kötetében nyomtatták ki (Bunta M.: „Clujul medieval în gravuri”, *Acta Musei Napocensis* 11 (1974), 185–197.).

- 5 Vö. Pascu, S. – Marica, V.: *Clujul medieval*. Bucuresti 1969.
- 6 Balogh, i. m., 110.
- 7 Balogh, i. m., 110.
- 8 A korabeli városképet így rekonstruálta Jakó Zsigmond: „A város piacán és az abból kiinduló utcák elején lévő házak ekkor már jórészt emeletesre épültek ki. Kétemeletes ház azonban ebben az időben az egész városban nem lehetett több a jezsuiták kollégiumánál és a domonkos klostornál. Az emeletes házak tagolatlan, nyugodt homlokzatát csak az ablakok, kapuk és ajtók faragott kőkeretei díszítették.” („Az otthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron”, In *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár 1957., 368–369.
- 9 Gyulai P.: „Milyen volt Kolozsvár 350 évvel ezelőtt?”, *Igazság* 22 (1967. október 1.), 4.
- 10 Szabó T. A.: *Kolozsvár települése a XIX. század végéig*. Kolozsvár 1946. 58.
- 11 A várfalak, bástyák és tornyok részletes leírását ld.: Balogh Jolán: *Kolozsvár műemlékei*. Budapest 1935. 17.; Balogh J.: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről*. Kolozsvár 1944., 7–8.
- 12 Kelemen, i. m., 127. Erről a bástyán lévő emléktábla is tudósít. Lásd Löwy D. – Demeter V. J. – Asztalos L.: *Kőbe írt Kolozsvár*. Kolozsvár 1996., 77.
- 13 Vö.: Miklósi Sikes Cs.: „A kolozsvári Farkas utcai templom képe a XVI–XIX. századi ábrázolásokban”, *Református Szemle* LXXX (1987)/1. 23.
- 14 Entz G.: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kolozsvár 1996. 168.
- 15 Kelemen, i. m., 115.
- 16 Grandpierre E.: *A kolozsvári Szent Mihály templom története és építészete 1349-től napjainkig*. Cluj 1936. 8.
- 17 MNM TKCs ltsz.: T.523. Mérete 20x32 cm.
- 18 Kelemen, L.: „Biserica Sf. Mihail din Cluj”, *Boabe de grâu* 4 (1933), 134.
- 19 Grandpierre, i. m., 10.
- 20 Kelemen, i. m., 116.
- 21 Bíró J.: *A kolozsvári Szent Mihály templom barok emlékei*. Cluj-Kolozsvár 1934. 70–71.; B. Nagy M.: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Bukarest 1971. 229.; Toça M.: *Clujul baroc*. Cluj-Napoca 1983. 25.
- 22 Gaál Gy.: „Kolozsvári séták”, in: *Kalauz a régi és új Kolozsvárhoz*. Kolozsvár 1992. 96.
- 23 Debreczeni L.: „Az 1953 évi kolozsvári műemlékösszeírás”, In *Kelemen Lajos emlékkönyv*, i. m., 225.
- 24 Jakab E.: *Kolozsvár története*, III., Budapest 1888. 735.
- 25 Jakab, i. m., 738.
- 26 MNM TKCs T.2839, mérete: 18,5x26,5 cm. A gyűjtemény nyilvántartásában ismeretlen művész műveként tartják számon. Makkai László kérdőjelesen azonosította az akvarell alkotójaként Ludwig Rohbockot: Makkai L.: *Erdélyi városok*. Budapest 1940. 24.
- 27 Hunfalvy J. – Rohbock L.: *Magyarország Erdély eredeti képekben*. Darmstadt 1864.
- 28 A Történelmi Képcsarnok még két olyan kolozsvári témájú ismeretlen mesternek tulajdonított alkotást őriz, melyek pontosan megegyeznek egy-egy publikált metszettel, így ezeket is a kötet Rohbock-féle rajzelőzményével kell azonosítanunk. Az egyik az új református templomot ábrázolja (ltsz.: T.6986), a másik pedig a Nemzeti Múzeumot (ltsz.: T.6987)
- 29 Gaál Gy.: *Magyarok utcája*. Kolozsvár 1995. 105. A klasszicizmus erdélyi építészetiével kapcsolatban lásd: Zádor A. – Rados J.: *A klasszicizmus építészete Magyarországon*. Budapest 1943. 231–245.; B. Nagy M.: „A Klasszicizmus és a romantika építőmesterei Kolozsváron”, In *Korunk Évkönyv* 1973, Kolozsvár 1973., 115–125.
- 30 A tervező Kelemen Lajos adatközlése alapján azonosítható. Ld.: Kelemen, i. m., 156.
- 31 Gaal, i. m., 1992. 113.
- 32 Vö. Entz Géza Antal: „A kolozsvári Szent Mihály templom neogótikus harangtornya”, *Ars Hungarica* 10 (1982) 243–287.
- 33 Heinrich L.: *Az első kolozsvári csilagda*. Bukarest 1978. 51.
- 34 Heinrich, i. m., 52.
- 35 Bíró V.: *A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században*. Kolozsvár 1945. 29.
- 36 Heinrich, i. m., 53.
- 37 Ő építette a radnóti kastélyt is, vö.: Kovács A.: *A radnóti várkastély*. Kolozsvár 1994. 29.
- 38 Hunfalvy–Rohbock, i. m., 6.
- 39 MNM TKCs ltsz.: T.7407. Mérete 28,5x20 cm.
- 40 Kőváry L.: *A kolozsvári piaczi templom körüli épületek elbontására gyűlt alap keletkezése és fejlődése 1852–1886*. Kolozsvárt 1886. 6.
- 41 *Emlékkönyv Dr. Haller Károly működéséről*. Kolozsvár 1906. 108–109.
- 42 Grandpierre, i. m., 11.
- 43 B. Nagy M.: *Stílusok, művek, mesetek*. Bukarest 1977. 129.
- 44 Kelemen, i. m., 116.
- 45 Sas P.: „Melka Vince festőművészről”, *Művelődés* XLVIII. 1995/4–5. 17–20.
- 46 MNM TKCs ltsz.: T.9138, mérete: 20x25 cm. A gyűjtemény nyilvántartása szerint ismeretlen mester alkotása. A rajz alján cseh nyelvű felirat: *Uherska brana Kolosvar* [Magyar-kapu, Kolozsvár]. Tudjuk, hogy Melka soha nem tanult meg magyarul, környezetével németül érintkezett. Van még egy Melkának tulajdonítható kolozsvári városrészlet, mely a Híd-kaput ábrázolja (MNM, TKCs, ltsz. T.9136.).
- 47 A hangok részletes leírását ld.: P. Jánossy B.: „Régi hangok – új hangok”, In György Lajos (szerk.): *A kolozsvári Szent*

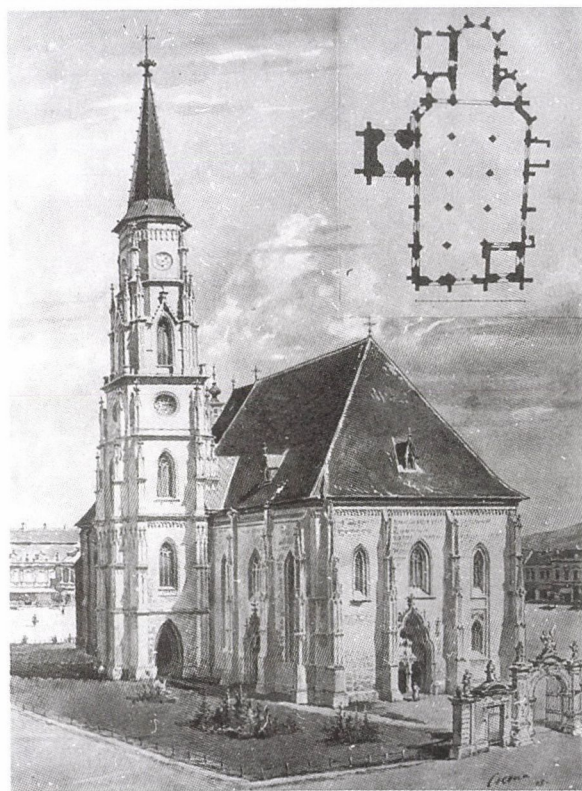
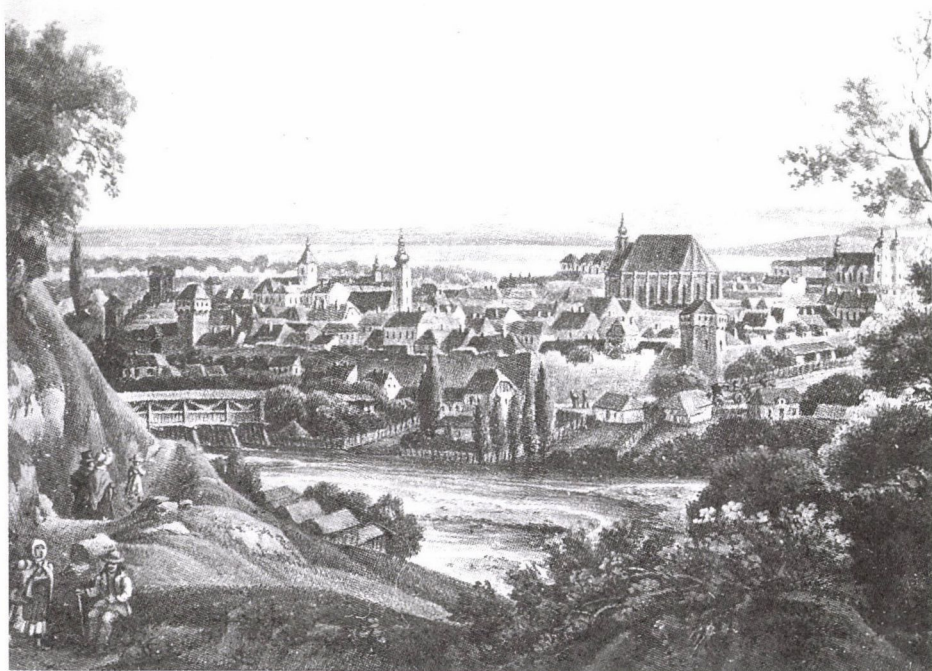
- Mihály egyház. Cluj-Kolozsvár 1924. 64–66.
Vö. össze még: Bfró, i. m., 1934. 42.
- 48 Felirataikat lásd Jakab E.: *Kolozsvár története világosító rajzai*. Budapest 1888., 6–10.
- 49 B. Nagy, i. m., 1977. 120.
- 50 Gaál, i. m., 1995., 86. és 90.
- 51 Szabó, i. m., 79.
- 52 MNM TKCs ltsz.: T.9133. Mérete 19,5x22 cm.
- 53 Herepei J.: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. III. Budapest – Szeged 1971., 528.
- 54 Herepei J.: *Kolozsvár történeti helyrajza*. Kézirat. 42.
- 55 Miklósi Sikes, i. m., 27.
- 56 Jakab E.: *Kolozsvár története*. I., Buda 1870. 544.
- 57 MNM TKCs ltsz.: T.7623. Mérete 16,5x19 cm.
- 58 B. Nagy, i. m., 1977, 59. és 64.
- 59 Kőváry L.: *Erdély története 1848–49-ben*. Pest 1861. 48.
- 60 Szabó, i. m., 96.
- 61 Judik M.: „Kolozsvár klasszicista-empire kapui”, *Erdélyi Múzeum* 57 (1995), 1–2. füzet, 23.
- 62 Nagy P.: *Ó kedves Kolozsvár!* Berlin 1926. 85.
- 63 Gaál, i. m., 1995. 49.
- 64 Ş. Pascu – Pataki J. – V. Popa: *Kolozsvár*. Kolozsvár 1957. 90.
- 65 MNM TKCs ltsz.: T.7624. Mérete 16,5x22 cm.
- 66 Szabó, i. m., 58.
- 67 *Hasznos tudnivalók és kolozsvári útmutató az előnyös bevásárlási forrásokról*. Kolozsvár 1910. 86.
- 68 Vö. Erős L.: *Kolozsvár postatörténete a római kortól 1918-ig*. Kolozsvár 1995. 50.

87. Jacob Peeters – Bouttats Gerard: Kolozsvár látképe. Rézmetszet, 1688. (MNM TKCs, ltsz.: T.2311 – Makky György reprodukciói)

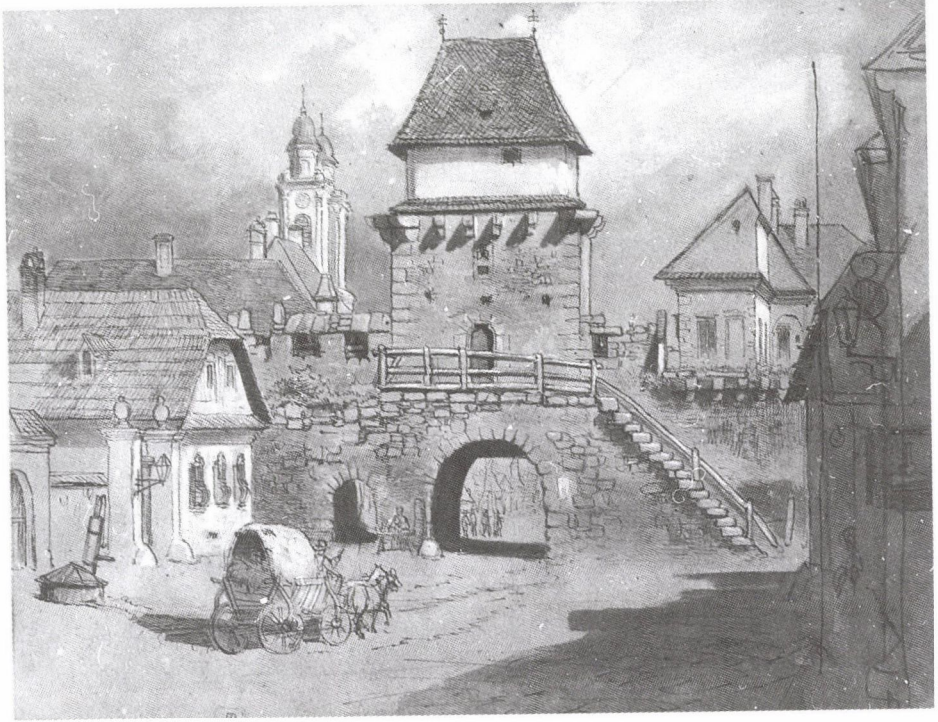

88. Simon János: Kolozsvár látképe. Rézmetszet, 1799. (MNM TKCs, ltsz.: T.523)

89. Ludwig Rohbock: Kolozsvár látképe. Akvarell, 1850 körül. (MNM TKCs, ltsz.: T.2834)

90. Cserna Károly: A kolozsvári Szent Mihály templom. Lavírozott kék tusrajz, 1898. (MNM TKCs, ltsz.: T.7407)

91. Melka Vince: A kolozsvári Magyar-kapu. Cezruza, akvarell, 1870-es évek. (MNM TKCs, ltsz.: T.9138)

92. Melka Vince: A kolozsvári Szappany-utcai bástya. Cezruza, fekete és fehér kréta, 1871. (MNM TKCs, ltsz.: T.9133)

93. Dörre Tivadar: A kolozsvári Unió utca. Lavírozott tusrajz, 1900. (MNM TKCs, Itsz.: T.7623)

94. Dörre Tivadar: A kolozsvári Széchenyi tér. Lavírozott tusrajz, 1900. (MNM TKCs, Itsz.: T.7624)

